

Je weet niet wat je ziet!

Albert van der Kaap

Een presentatie met 17 schilderijen waarop de symboliek van de luit een belangrijke rol speelt. Elk schilderij wordt kort toegelicht.

1. De luit en de rode schoentjes maken duidelijk dat de fraai uitgedoste vrouw op dit schilderij een dame van lichte zeden is. Haar klant krijgt een glas wijn ingeschonken door de koppelaarster.

2. De centrale figuur op het schilderij 'De wijn is een spotter' is duidelijk de laveloze vrouw die op de kruiwagen wordt geholpen. Zij is zeer chique gekleed, met haar met bont afgezette jak en haar schitterende rok van roze en blauw, changeant satijn - een dure, moeilijk te beschilderen stof.

Haar ontblote been en rode kousen maken duidelijk dat het hier om een vrouw van lichte zeden gaat. Haar weelde en wereldsheid golden in de zeventiende eeuw als een zekere weg naar het verderf.

Achter haar houdt een jongetje een metalen marktemmer en een fles op, mogelijk om te laten zien dat de vrouw haar taak om de kinderen te voeden heeft verzaakt.

De pijp. De uitdrukking 'een pijpje uitkloppen' werd - nog tot in de 20ste eeuw - gebruikt als een verwijzing naar bordeelbezoek.

Op de rand van het afdakje staat te lezen: De Wijn is een Spotter Proverbuyn 20.1.

Voluit luidt deze Bijbels spreuk: De wijn is een spotter, de sterke drank is woelachtig: al wie daarin dwaalt, zal niet wijs zijn.

Kat en hond (kooikershondje) golden in die tijd meestal als symbool van wellust en onkuisheid. Maar ook staat het dier symbool voor (huwelijkse) trouw of waakzaamheid. Dat laatste is bijvoorbeeld het geval op het schilderij van Beetke van Rasquert, de vrouw van Wigbold van Ewsum (zie volgende dia).

3. Beetke van Rasquert met op de achtergrond de verwoeste borg Ewsum. Ervoor staan twee premonstratenzer monniken. Linksboven het familiewapen met een rode en zwarte adelaar, drie rozen en een kruis dat bestaat uit een fabeldier en een zwaard. Het schilderij van Beetke is mogelijk gemaakt na de dood van haar man Wigbold van Ewsum in 1528 en toont een getormenteerde vrouw voor de ruïne van Ewsum. Het hondje op de voorgrond en de ring om de vinger van Beetke vormen een allegorie op haar huwelijksrouw aan haar man.¹

In 1502 trouwt zij met Wigbolt van Ewsum. Deze sticht in 1524 de borg Nienoord in Leek met de bedoeling een grootschalige turfgraverij rond Leek op gang te brengen. Na zijn vroege dood neemt

---

¹ <https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/beetke-van-rasquert-een-intimiderende-machthebber>

Beetke de leiding van de onderneming op zich. Als weduwe en voogd voor haar zonen is zij hiertoe rechtens bevoegd.

4. In 'Het oplichten van het Hembt' toont Steen een bordeelscene, daar hoef je niet aan te twijfelen. Kijk maar naar:

de rode kous

de fles drank

de op de rand van een pispot weggelegde pijp. Nog in onze eeuw werd de uitdrukking 'Een pijpje uitkloppen' gebruikt voor een bezoek aan het bordeel.

Kat en hond (kooikershondje) golden in die tijd meestal als symbool van wellust en onkuisheid.

5. Alle sexuele symboliek komt samen in het schilderij 'Het ochtend toilet' van Jan Steen (1663).

Op de boog zijn conventionele symbolen te zien van ijdelheid.

Maar de halfgeklede vrouw en de locatie (slaapkamer) wijzen erop dat het schilderij over koopbare liefde gaat.

De luit is achteloos in de hoek geworpen, wat erop duidt dat er sex heeft plaatsgevonden.

Ook de schoenen, normaal gesproken een symbool van huiselijke harmonie, zijn achteloos aan de kant gegooid.

De vrouw trekt een kous aan. Kous was in die tijd slang voor vagina. Schertsend, minachtend, werden vrouwen in de zeventiende eeuw wel piskousen genoemd. Op een embleem van Roemer Visscher trekt een vrouw op vergelijkbare wijze haar kous aan. Visscher schrijft daarbij: Wie een kous te snel aantrekt, kan deze gemakkelijk vernielen door er gaten in te trekken. Evenzo kan onbesuisd gedrag, zoals zwichten voor erotisch genot, een mens gemakkelijk te schande maken.

De gedoofde kaars verwijst normaal gesproken naar kortstondigheid, maar hier staat deze naast een open juwelenkistje. Zij verwijzen naar een populair gezegde: 'Men koopt geen parels in het donker, noch zoekt men liefde in de nacht.'

6. Een groepje mannen vermaakt zich in een herberg. Een jonge man drinkt een bierkruik leeg en een paar anderen spelen triktrak (tegenwoordig 'Backgammon' genoemd) Triktrak was een zeer populair spel, dat vaak om grof geld werd gespeeld. Omdat je er grote bedragen mee kon winnen (en verliezen!) werd het ook vaak 'verkeerspel' genoemd: 'het kan verkeren'. Net als kaartspelen werden zulke kansspelen beschouwd als een teken van dwaasheid (vanwege de risico's) en gezien als een

voorbeeld van ledigheid en tijdverspilling. Net als kaarten werd dit populaire spel geassocieerd met ledigheid en dwaasheid.

Links wordt een ander spel gespeeld: een oude man probeert een jonge vrouw (de waardin) op zijn schoot te trekken. De vrouw stribbelt zwakjes tegen.

Haar rode kousen wijzen er echter op, dat ze het met de moraal wel niet zo nauw zal nemen: een vrouw met rode kousen was in die tijd vaak een hoer. Herbergen waren soms verkapte bordelen en ook deze herberg krijgt hierdoor een wat dubieuze status.

De luit aan de muur

De pijp. Met het kopje naar beneden ligt de pijp op het vuurtestje. De uitdrukking 'een pijpje uitkloppen' werd - nog tot in de 20ste eeuw - gebruikt als een verwijzing naar bordeelbezoek.

Vuurtestje. Een vuurtestje is een aardewerken schaal met gloeiende kolen. Het vuurtestje werd geplaatst in een stoof, die gebruikt werd om de voeten warm te houden. In erotisch getinte 17de-eeuwse schilderijen kan het voorwerp vaak gezien worden als verwijzing naar de liefde. De gloed van de kooltjes staat dan voor het vuur van de liefde of de begeerte.

De mossel- en eierschalen op de grond verwijzen naar losbandigheid, wellust en ledigheid.

7. Vier kinderen spelen met een kat, ze laten hem dansen. Het middelste jongetje houdt de kat bij zijn pootjes vast, het meisje speelt op een fluit en de twee andere kinderen kijken en lachen. De kat krijst, de hond blaft en een oude man kijkt uit het raam. Het tafereel is voornamelijk in beige en bruinige tinten geschilderd. Alleen het meisje draagt helder gekleurde kleding: vooral het blauw van haar rok is opvallend fel. Dit schilderij is een 'typische Jan Steen': veel amusement in een huiselijke omgeving en een seksueel getinte symboliek. Hoewel dit een onschuldig tafereeltje lijkt, voelde een tijdgenoot van Jan Steen in dit werk direct een erotische lading.

De kat en de hond (kooikershondje) golden in die tijd meestal als symbool van wellust en onkuisheid.

De kinderen geven de kat een pijpje, De uitdrukking 'een pijpje uitkloppen' werd - nog tot in de 20ste eeuw - gebruikt als een verwijzing naar bordeelbezoek.

De kinderen tillen zijn staart op en laten hem dansen. Dansen werd gezien als een tamelijk onfatsoenlijke activiteit, die weer tot andere zonden kon leiden. Hier danst de kat letterlijk 'naar de pijpen' van de kinderen.

Ook andere details verwijzen naar de liefde of de erotiek: het bed op de achtergrond en muziekinstrumenten zoals de fluit en de luit (aan de muur)

De rode kousen van het meisje. Het kooikershondje komen we op meer schilderijen van Steen tegen, evenals de luit aan de muur, de tinnen kan en de koekenpan op de grond.

8. Tijdgenoten van Jan Steen zagen meteen dat het hier geen serieus doktersbezoek betrof. De 'dokter' draagt kleding die in die tijd al ouderwets was. Artsen in zulke kleding kwamen alleen nog in toneelstukken voor, om de spot te drijven met medische knoeierij.

Waarom lijdt deze jonge vrouw? Waarschijnlijk is ze niet ziek, maar hopeloos verliefd. Ze lijdt alleen aan 'minnepijn', liefdesverdriet. Jan Steen, de schilder van dit tafereel, gaf haar weer met blozende wangen en een glimlach om haar lippen.

De luit aan de muur

9. Een jonge vrouw zit op de rand van haar bed en trekt een rode kous uit. Afdrukken van de banden van haar kousen zitten nog in haar benen.

Een hondje (kooikershondje) ligt op het kussen te slapen.

Rode kousen, echte liefde? Het woord 'kous' had in de 17de eeuw de bijbetekenis van vrouwelijk geslachtsdeel of (zedeloze) vrouw. Obscene uitdrukkingen als 'haer kousen doen lappen' werden toen regelmatig gebruikt als aanduiding van de coïtus. Een vrouw met rode kousen was in die tijd vaak een hoer.

Ook de halfvolle po op de grond verwijst naar een 'onzedige' vrouw: 'piskous' was een benaming voor slet. De lading wordt nog versterkt door de uitgetrapte sloffen, het hondje en de kandelaar op de stoel: in deze context symbolen van wellust.

Lange tijd is deze scène veel minder 'onzedelijk' geweest dan Jan Steen hem bedoelde: een deel van het werk was overgeschilderd. De rok van de vrouw was iets langer, zodat je er niet zo ver onder kon kijken en de po was veranderd in een kan.

Met zijn schilderijen levert Jan Steen vaak commentaar op de losbandigheid van zijn personages. Soms is de kritiek duidelijk voelbaar. Hier ligt de boodschap er niet zo dik boven op. In latere eeuwen begreep men niet altijd direct dat de schilder de onzedelijkheid hier 'te kijk zet', afkeurt. Misschien is om die reden ooit besloten het ergste bloot en de 'banale' pispot onder een laagje nieuwe verf te bedekken. Pas bij de restauratie in de jaren '60 verscheen - als een grote verrassing - de ongekuiste versie van het werk

10. Men ziet op het schilderij van Jan Steen 'Zoals de Ouden zongen' een gezellig tafereel. Op zich lijkt er niks aan de hand, maar kijk eens naar de details:

schelpen van oesters en mosselen (aphrodisia)

een vogelkooitje met het deurtje open (de man heeft een afspraakje buitenshuis)

een jongen die pijp leert roken (symbool voor gemeenschap)

overmatige hoeveelheden wijn (roesmiddel)

druiven (kiemkracht)

een papegaai (koppig dier - rood staat voor onzedelijkheid). Een vogel in het algemeen was symbool van het verlangen om in hoger sferen te komen of had een seksuele bijbetekenis.

De kat en de hond (kooikershondje) golden in die tijd meestal als symbool van wellust en onkuisheid.

In die tijd was men goed op de hoogte van de symbolische waarde van details. De meeste mensen konden immers niet schrijven en verhalen werden verteld aan de hand van afbeeldingen. Voor hen lieten deze symbolen geen twijfel bestaan

11. Op het schilderij van Vermeer is de luit (in dit geval een citer) minder duidelijk zichtbaar, maar Vermeer gebruikt de nek van het instrument wel erg suggestief en hetzelfde geldt voor de manier waarop het instrument wordt vastgehouden.

12. De luit op Vermeers 'Liefdesbrief' zou er op kunnen wijzen dat de vrouw wacht op haar tegenspeler. Maar de bezem en de slofjes op de voorgrond van zouden ook kunnen duiden op een minder fatsoenlijk soort liefde.

De luit verwijst heel vaak naar erotiek

'Over de bezem getrouwd zijn' betekende in de 17de eeuw zoveel als samenwonen zonder boterbriefje.

Zedeloze vrouwen werden wel vergeleken met rondslingerende oude sloffen

13. Op het schilderij van Metsu Lady Lute Player and Cavalier (ongeveer 1655) wordt zelfs niet de suggestie gewekt dat de dame op de luit speelt. Het instrument rust, niet toevallig, op haar schoot.

14. Dit schilderij (1658/59) is een mooie illustratie van het zeventiende eeuwse spreekwoord 'Voor een herberg, achter een bordeel'.

Voor wie de strekking van het schilderij nog niet duidelijk was schilderde Van Mieris twee parende hondjes, of zoals een tijdgenoot ze op een schilderij van Rembrandt beschreef: 'en hond, die op een onstichtelijke wijze een teef besprong'.

De reu kwam overigens pas bij een restauratie in 1949 tevoorschijn nadat hij in de negentiende eeuw uit preutsheid was overschilderd.

De gedoofde kaars wordt wel als een verwijzing opgevat naar het spreekwoord 'De kaars uit, de schaamte uit'.

15. De verwijzing naar prostitutie is ook duidelijk op een aantal schilderijen van Gerhard Terborch (1617-1681). Bijvoorbeeld op *Woman playing a lute* (ongeveer 1655) en op bovenstaand schilderij.

16. Dit schilderij van Dirck van Baburen (behorend tot de Utrechtse Caravagisten) toont een rondborstige luit spelende vrouw, die alle aandacht krijgt van haar klant. De koppelaarster houdt haar hand op om het geld te innen.

Dit schilderij was in het bezit van Vermeer en is ook te zien op onderstaand schilderij van Vermeer.

In een ruime, hoge kamer bevindt zich een feestelijk uitgedost gezelschap. Enkele vrouwen zitten rond een tafel, twee mannen zijn net binnengelopen. De achterste wordt door een van de vrouwen verwelkomd en houdt trots een dode haas omhoog. De andere man toont ons twee geschoten patrijzen. Dit werk van Pieter Codde wordt dan ook wel 'De terugkeer van de jagers' genoemd.

De heren zijn echter niet als jagers gekleed en 'jacht' moet dan ook figuurlijk opgevat worden, als 'liefdesjacht'. De erotische lading was voor een 17de-eeuwer meteen duidelijk, vooral door het grote bed in de hoek en de buit van de jagers: 'De haas jagen' en 'vogelen' stonden voor het bedrijven van de liefde. De patrijzen werd daarbij nog beschouwd als 'de meest wulpse'.

In de 17de eeuw hadden patrijzen een beruchte reputatie op het gebied van de erotiek. In zijn boek 'Iconologia of uytbeeldingen des verstands' (1644) zegt Cesare Ripa dat niets zo geschikt is om 'onghemaetighde Wellust en ongetoomde Geylheyte' aan te tonen als deze vogel. Een mannetjespatrijs zou bij het paren zo wild zijn dat hij vaak de eieren breekt van het vrouwtje. Zij kan dan niet meer broeden en moet weer met hem paren voor nieuwe eieren. Letterlijk zegt Ripa het als volgt: 'de Patrijs, diewelcke wel dickwijls van sulcken rasernie, in 't bij een komen, is aangehitst, en door soodaenighe ongemanierte Geylheyte ontsteken, dat het Manneken dickwijls de eyren breeckt, die 't Wijfjen broet, wesende daer door in 't broeden verhindert en verlet om sich daer mede te paeren'. van alle vogels'.

Anecdote over Codde

Codde en zijn collega Buytewech bezochten op Pinksterdag van het jaar 1625 samen een herberg. Daar kregen zij hooglopende ruzie. Codde sloeg zijn collega 'een thinne wyns pint Int gesichte' (..), 'sulcx dat het bloet over des products cleederen heen sparte. In der voegen dat de prodt. In duysing geraeck sijnde.'

Bron: Thera Coppens

17. Net als op veel andere schilderijen, waarop de luit een (grote) rol speelt is ook op dit schilderij een kooikershondje te zien, een symbool van wellust en onkuisheid.